परिच्छेद- एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

शिक्षा नै देश विकासको मेरुदण्ड हो । जबसम्म देशका सम्पूर्ण नागरिक साक्षर, शिक्षित एवम् प्रशिक्षित हुदैनन् त्यसबेलासम्म समष्टिगत रुपमा देश विकास हुदैन । चेतनाको स्तरलाई माथि उठाएर आफ्नो विचार व्यक्त गर्न सक्ने बनाउन देशको गौरव बढाई राष्ट्रिय स्वतन्त्रता र अखण्डता जोगाउन शिक्षा र साक्षरता अपरिहार्य छ । वास्तवमा भन्ने हो भने शिक्षा रहर र बाध्यता होइन, यो आजको अनिवार्य आवश्यकता हो । यस तथ्यलाई हृदय□गम गरी हाम्रो देशमा पनि प्राचिनकालदेखि कुनै न कुनै रुपमा शिक्षा लिने दिने प्रचलन रहदै आएको छ । हाम्रो देशको शिक्षालाई नियाल्दा गुरुकुल, ऋषिकुल, देवकुल पितृकुल, राजकुलको माध्यमबाट चल्दै आजको यस रुपमा शिक्षा आइपुगेको छ, (शर्मा, २०६२) ।

प्रत्येक बालकले कम्तिमा पनि प्राथमिक तहसम्मको शिक्षा पाउनु उसको नैसर्गिक अधिकार मानिन्छ । अतः वर्तमान अवस्थामा □सबैको लागि शिक्षार, अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा र निशुल्क प्राथमिक शिक्षा जस्ता अवधारणा अघि सारिएको छ । तर रायले जे जस्ता अवधारणा वा पद्धती अघि सारिएता पनि कुनै पनि राष्ट्रमा विद्यालय उमेरका सम्पूर्ण विद्यार्थी विद्यालय प्रवेश गरे पनि सबैले उक्त तह पूरा गर्न सक्दैनन् किनकि विद्यार्थीको आर्थिक, सामाजिक भाषिक, सांस्कृतिक वा भौगोलिक जस्ता कारणहरुले गर्दा विद्यालयको जुन तहमा भर्ना हुन्छन उक्त तह पूरा नगर्दै बीचैमा विद्यालय छाड्ने गर्दछन् जसलाई मचयउ(यगत भनिन्छ । अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाडनेको अर्थ अन्तर्राष्ट्रिय शिक्षा शब्दकोष, (१९९५) अनुसार □विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरु ती हुन जो विद्यालयको पढाइ समाप्तिमा विद्यालय उपस्थित हुन असमर्थ रहेका हुन्छन । यसलाई स्थानीय मापदण्डले पनि मचयउ(यगत वा चााडै विद्यालय छाड्नेहरु भनी परिभाषित गरेको छ र । ९ूक्तगमभलतक धजय ािबर्ष तय बततभलम कअजयर्या तय तजभ उयष्लत या अकउभितष्यल बक मभाष्लभम यिअर्बा लयचकक बचभ अक्रयलथि ष्लमभलतषष्भम बक ुमचयउ यगतु यच भबचथि कअजयर्या भिबखभचकू० ९बखती, २०६२ द्वारा उद्धृत) ।

त्यस्तै अक्सफोर्ड शब्दकोष, (२०००) अनुसार अध्ययन अवधिको बीचमा कक्षा छाड्ने (मचयउ(यगत) को अर्थ □ती व्यक्तिहरु जो विद्यालयमा वा महाविद्यालयको अध्ययन समाप्त गर्नुभन्दा अगावै छाड्छन् ती व्यक्तिहरुलाई मचयउ(यगत भनिन्छर । (ूएभचकयल धजय भिबखभक कअजयर्या यच अर्याभिनभ दभायचभ तजभथ जबखभ ाष्लष्कजभम तजभष्च कतगमष्भक स्र अर्याभिनभ

मचयउभितकू) कुनै पनि क्षेत्रमा जे जति लगानी गरिन्छ, त्यस लगानीको पछाडी कुनै पनि निश्चित उद्देश्य तय गरी त्यसको शतप्रतिशत प्रतिफलको आशा गरिएको हुन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा पनि विद्यालयमा जति विद्यार्थी प्रवेश गर्दछन् ती सबै विद्यार्थीले उक्त तह पूरा गरुन भन्ने आशा गरिन्छ तर यो आशा पूरा हुनमा मुख्य बाधक तत्व नै मचयउ यगत लाई मानिन्छ (पोखरेल, २०६१ द्वारा उद्धृत) ।

बालबालिकाहरुले अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्नमा विभिन्न कारणहरु देखिएका छन् । सबै शिक्षकहरुलाई तालिमको व्यवस्था गरिएको छैन । अभिभावक समुदायहरुलाई जनचेतना अभिवृद्धि गरिने खालको कार्यक्रमहरु प्रभावकारी रुपमा सञ्चालन हुन सकेका छैनन् । भवन, फर्निचर एवं कक्षाकोठाको अभावले बालबालिकाहरु धुलो र हिलोमा बस्नुपर्ने अवस्था देखिएको छ । कतिपय स्थान विद्यालय नजिक छैनन् । जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट गरिने निरीक्षण अनुगमन प्रभावकारी हुन सकेको छैन । कक्षाकोठाभित्रका गतिविधि भन्दा कक्षा कोठाबाहिरका क्रियाकलापहरुलाई बढी जोड दिने गरेको देखिन्छ । सरोकारबालाहरुको विद्यालयप्रतिको चासो जति हुनुपर्दथ्यो, त्यति हुन सकेको देखिदैन । शैक्षिक सामग्रीको निर्माण र प्रयोग, सन्दर्भ सामग्री, शिक्षक निर्देशिका, पाठ्यक्रम, सिकाई उपलब्धि आदिको अध्ययन गरी पठनपाठन गर्ने प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन सकिएको देखिदैन । प्र.अ., शिक्षक तथा अन्य जानकारहरुसाग बसी विषयवस्तुको प्रस्तुती, पठनपाठनका नयाा नौला तरिकाहरुको बारेमा छलफल गर्ने परिपाटी बसाल्न सकेको देखिादैन । बालबालिकाहरुलाई मायालु वातावरण बनाई उनीहरुलाई सहजरुपमा आफै सिक्न सक्ने वातावरण बनाउन सकेको छैन (अधिकारी, २०६२) ।

विद्यार्थी स्वयमले समेत आफ्नो कारणले विद्यालय जान्छु भनी अन्य कुनै स्थानमा गएर विद्यालयको समय बिताई अभिभावकहरुलाई झुक्याएर एवम् पढाई कमजोर भएकाले साधैका लागि कमजोर मनोवृत्ति बनाउनु आदि कारणले समेत विद्यार्थीहरु विद्यालय नजाने र बीचैमा कक्षा छाडने समेत गरेका छन् (शिवाकोटी, २०६२) ।

यस स्रोत केन्द्र अन्तर्गतका केही विद्यालयहरुमा दलित बालबालिकाहरु र अन्य बालबालिकाहरुप्रति गरिने व्यवहार समान नहुनु यीनै यस्तै कारणहरुले सवै बालबालिकाहरुलाई विद्यालयसम्मको पहुाच, एवम् विद्यालयभित्रका बालबालिकाहरुलाई कक्षा नछाड्ने वातावरण तयार गर्न र गुणस्तरीय शिक्षा दिन यो अध्ययनको प्रमुख आवश्यकता देखियो । समष्टिगत रुपमा यो अध्ययन समयको मागको रुपमा रहन पुगेको छ । प्रा.वि. तहमा सबै बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा प्रवेश गराउन सबैलाई अनिवार्य एवम् निःशुल्क गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउने □सबैका लागि शिक्षार कार्यक्रमको मूल मर्म भएकोले

यसको सार्थक प्रयोगको लागि बालबालिकाहरुको अध्ययन अवधिको बीचमा कक्षा छाड्ने कारणहरुको अध्ययन गरिएको हो ।

देशको सामाजिक, सांस्कृतिक, पृष्ठभूमिअनुरुप सबै गरिब, दलित, जनजाति, विपन्न वर्ग, पछौटेपनका पीडा भोगेका समुदाय वर्ग तह र तप्काको मानिसहरुसमेतलाई शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउन आजको आवश्यकता हो । वि.सं. २०६२□०६३ को जनआन्दोलनले देशमा गणतन्त्रात्मक व्यवस्थाको स्थापना गरेको छ । यस व्यवस्थाले विभिन्न जातजातिहरुको उत्थान गर्न, विपन्नता, गरिबी, पछौटेपनको अन्त्य गर्न, र विद्यालयका सरोकारवालाहरुले आवश्यकता र मर्म बुझी कार्य गर्नमा समेत महत्वपूर्ण फड्को मार्न सक्ने एवं यस सन्दर्भमा समेत सहयोग पुग्न सक्ने देखिएकाले मोर□ जिल्लाको जनप्रिय मा. वि., कटहरी स्रोत केन्द्र अन्तर्गतका बालबालिकाहरुको कक्षा छाड्ने कारणहरुको अध्ययन गरिएको हो । यस अध्ययनले बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्न र निरन्तरता दिन सहयोग पुग्न सक्ने छ भन्ने आशा एवम् विश्वास छ ।

१.२. समस्याको कथन

शैक्षिक क्षतिको रुपमा रहेको अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने समस्या नेपालको हरेक गाउा शहरमा व्याप्त रहेको छ । सामुदायिक विद्यालयहरुमा खास गरी ग्रामिण क्षेत्रमा यो समस्या तिब्र रुपले बढेको देखिन्छ । शहरी क्षेत्रका सामुदायिक विद्यालयहरु पनि यो समस्याबाट मुक्त छैनन् । यसरी कक्षा छाड्ने कारणहरुको खोजि गर्नु यो शोधपत्रको प्रमुख विषय हो । यो शोधपत्रले तलका मूलभूत प्रश्नहरुको उत्तर खोजी गर्ने प्रयास गरेको छ । अध्ययन क्षेत्रमा अध्ययनरत वालवालिकाहरु बीचैमा कक्षा किन छाड्छन ? दलित, पिछडिएको, गरिव, जनजातीका विद्यार्थीहरुको शिक्षामा पहाच छ कि छैन ? स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका प्राथमिक स्तरमा अध्ययन पूरा नगरी बीचैमा पढाई छाड्ने वालवालिकाहरुको सामाजिक आर्थिक अवस्था कस्तो रहेको छ ? विद्यालय छाड्ने प्रवृति हटाउन अपनाउनु पर्ने उपाय र रणनीतिहरु के के हुन् सक्छन् ? कक्षा छाड्ने वालवालिकालाई विद्यालय फर्काउने उपायहरु के के हुन सक्छन् ? कक्षा छोड्नेमा वालक वा वालिकाहरुको स□ख्या बढी छन् ? कक्षा छोडेर वालवालवालिकाहरुले के गरेर दिन बिताउाछन ? कुन कक्षामा बढी वालवालिकाहरुले कक्षा छोड्ने गरेका छन ?

१.३ अध्ययनको औचित्य

यस अनुसन्धानले अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका प्राथमिक तहको शैक्षिक योजना निर्माण गर्ने निर्मातालाई शैक्षिक योजना निर्माण गर्न सहयोग पुग्नेछ । प्राथमिक तहको नीति निर्माण गर्ने निर्माताहरुलाई पनि नीति निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने छ । सामुदायिक

विद्यालयको प्राथमिक तहमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धान कर्तालाई अनुसन्धान गर्न सहयोग पुग्नेछ । प्राथमिक तहका शिक्षकहरुलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सुधार गर्नमा सहयोग पुग्नेछ तथा यस बिषयसाग सम्बन्धित शिक्षाविद्, मनोविज्ञ, विद्यालय र शिक्षा विकासमा लागेका सम्बन्धित सरोकारवालाहरुलाई थप अध्ययन अनुसन्धान गर्न सहयोग पुग्नेछ ।

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरु

क) कक्षा छाड्ने बालवालिकाहरुको स्थिति पत्ता लगाउने ।

ख) वालवालिकाले कक्षा छाडने कारणको विश्लेषण गर्ने ।

ग) कक्षा छाड्ने दर घटाउने उपाय सुझाउने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

यस अनुसन्धानका प्रश्नहरु निम्न छन् :

क) बालबालिकाहरुले अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्नुका मुख्य कारणहरु के के हुन सक्छन् ?

ख) कक्षा छाड्ने प्रवृतिलाई रोक्न कसरी सकिन्छ ?

ग) कक्षा छाड्ने प्रवृतिलाई न्यूनिककरण गर्न के कस्ता उपाय र रणनीतिहरु अपनाउन सकिन्छ ?

१.६ अध्ययनका परिसीमाहरु

यो अध्ययन मोर□ जिल्लाको कटहरी स्रोतकेन्द्र भित्रका सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तहमा मात्र आधारित छ । यो अधययन शैक्षिक सत्रको दुई वर्ष २०६४ र २०६५ साग मात्र सिमित रहेकोछ । यो अध्ययन सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तह अध्यापन गर्ने शिक्षक, सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक , विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक स□घका अध्यक्ष एवम् प्राथमिक तहमा अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने वालवाललिकासाग अन्तरक्रिया, प्रश्नावली र छलफलबाट प्राप्त सूचनाको आधारमा गरिएको छ । यो अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्रममा अध्ययन क्षेत्रका कुनै सामुदायिक उच्च माध्यमिक विद्यालय, निम्न माध्यमिक विद्यालयको पनि प्राथमिक तहको मात्रअध्ययन गरिएको छ । त्यसैले यस अध्ययनलाई गाउाका सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तहमा मात्र सामान्यीकरण गर्न सकिन्छ । यो अध्ययन गाउाको स्रोतकेन्द्र भित्र मात्र गरिएकोले शहरका वा अन्य क्षेत्रसाग मेल नखान पनि सक्छ ।

१.७ सम्बन्धित शव्दावलीहरुको परिभाषा

क)	स्रोतकेन्द्र : समूह विद्यालयहरुका सम्पर्क कार्यालयको काम गर्ने मुख्य विद्यालय ।

ख)	अध्ययन अवधि :- कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मको तहलाई उत्तीर्ण गर्न लाग्ने समय अध्ययन अवधि भनिएको छ ।

ग)	कक्षा छाड्नु :- यस अध्ययनमा कक्षा छाड्नु भनेको वालवालिकाले प्राथमिक तहको पढाइ छाड्नु हो ।

घ)	□)	ाबिकज ६ :- विद्यालयले प्रत्येक शैक्षिक सत्रको जेष्ठ ७ गते सम्मको भरेको तथ्याा□क फारम ।

च)	ाबिकज ध्ध :- विद्यालयले प्रत्येक शैक्षिक सत्रको चैत्र ३० गतेसम्मको भरेको तथ्याा□क फारम ।

छ)	कक्षा छोड्ने वालवालिका : विभिन्न कारणले प्राथमिक तह पूरा नगरी कक्षा छाड्ने वालवालिकालाई बुझाउाछ ।

ज)	सामुदायिक विद्यालय : सरकारद्वारा अनुदान प्राप्त गर्ने गरी अनुमति एवम् स्वीकृत प्राप्त विद्यालय ।

झ)	शिक्षक : सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तहमा कार्यरत शिक्षक ।

ञ)	प्रंधानाध्यापक : सामुदायिक विद्यालयका प्रशासकीय प्रमुखलाई भनिन्छ ।

ट)	प्राथमिक तह : कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मको तहलाई मानिएको छ ।

ठ)	वि.व्य.स. : विद्यालय व्यवस्थापन समिति

ड)	शि.अ.स. : शिक्षक अभिभावक स□घ

ढ)	प्रा.वि. : प्राथमिक विद्यालय

ण)	प्र.अ. : प्रधानाध्यापक

परिच्छेद- दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

भण्डारी, (२०६०) का अनुसार बीचैमा कक्षा छाड्ने कारणहरुमा ८३५ विद्यार्थीहरुले एक वा एक भन्दा बढी काममा लागेर पठनपाठनमा पूरा समय दिन नसकी अनुत्तीर्ण भइ बीचैमा कक्षा छाड्ने कुरा गर्नु भएको छ ।कृषि पेशा र ज्यालादारीमा ५०५ भन्दा बढी विद्यार्थी संलग्न भएको कुरा उठान गर्नु भएको र ज्यालादारीमा लागेका केही केही विद्यार्थीहरु राजनीतिमा र कलाकारितामा समेत लागेकाले बीचैमा पढाइ छाड्नु परेको कारणहरु प्राप्त भएको कुरा उठान गर्नु भएको छ । विद्यालयलाई सीपमूलक तालिमको व्यवस्था गरिनु पर्ने, उचित पुरस्कारको व्यस्था गर्नु पर्ने, चेतना अभिबृद्धि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमाबाट लैजानु पर्ने , किताब, कापी, कलम र सामग्रीको अभाव हुने आदि समस्याका कारणले विद्यार्थीहरुले बीचैमा विद्यालय छाड्ने गरेकाले यस्ताखाले समस्याको समाधान हुनु पर्ने जरुरी देखेको कुरा उठान गर्नु भएको छ (भण्डारी, २०६०) ।

पोखरेल, (२०६१) का अनुसार समाजमा व्याप्त अशिक्षा हटाउनु पर्ने, विद्यालयको भौतिक एवम् अन्य व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुपर्ने, शिक्षक तालिम दिनु पर्ने र वर्तमान पाठ्क्रमलाई लचिलो बनाउदै वालवालिकाहरुको रुचि अनुसारको कक्षा सञ्चालन गर्नु पर्ने आदि कुराको उठान गर्नु भएको छ । छात्राहरुको लागि आर्थिक सहयोग गर्नुपर्ने, अभिभावक वर्गलाई जनचेतना फैलाउने र सामाजिक रुढीवादी परम्परा, गरीवी र छिटो विवाह जस्ता

चलन आदि जस्ता समस्याको कारणले छात्राहरु बीचैमा कक्षा छाडेको कुरा उठान गर्नु भएको छ (पोखरेल, २०६१) ।

शिवाकोटी, (२०६२) का अनुसार जनचेतनाको कमि, अज्ञानता, अशिक्षाको कारणले मानिसहरुमा जातपात, छुवाछुत, गरिव, धनि, ठूलो, सानो, पानी चल्ने नचल्ने, जस्ता कुसंस्कारले समाजलाई ग्रस्त पारेको छ ।

वालवालिकाहरुले सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, गरिवी विपन्नता जनचेतनाको अभाव, विद्यालयहरुको भौतिक आर्थिक अवस्था एवम् समस्त विद्यालयको प्रतिकुल वातावरण आदि विविध कारणहरुले वालवालिकाहरुले वीचैमा विद्यालय छाड्ने गरेको कुरा उठान गर्नु भएको छ ।

बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्न र अनुकूल वातावरण तयार गर्नमा प्रभाव पार्ने तत्वहरुको रुपमा रहेको अज्ञानता, अशिक्षा, जनचेतनाको कमी, गरिबी, घरमा भाइबहिनी हेर्नुपर्ने, अरुको घरमा काम गर्नुपर्ने जस्ता पक्षहरु जिम्मेवार रहेको देखिन्छन् । आर्थिक स्थितिको कमजोरीको कारणले विद्यालय छाडेर अभिभावकहरुलाई काममा सघाउन जानुपर्ने, सधैं खान लाउनकै समस्याले ग्रसित अभिभावकले सानैदेखि नै आफ्ना बालबालिकाहरु काममा गइदिए हुन्थ्यो भन्ने सोचाई हुनु, केटीहरुलाई अर्काको घरमा जाने जात भन्ने परम्परागत कु-संस्कारले जरा गाड्नु, गरिबी, कुपोषण, विद्यालयमा विद्यार्थीको आकर्षणको कमी जस्ता विषय वस्तुहरुको कारणले बालबालिकाहरुले विद्यालय छाडेको कुराको उठान गर्नुभएको छ (शिवाकोटी, २०६२) ।

श्रेष्ठ ,(२०५९) का अनुसार पिछडिएका जनजाती तथा गरीवीको रेखामुनी रहेका परिवारका छोरा छोरीहरुलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर दिन विभिन्न प्रकारका छात्रबृत्ति उपलब्ध गराइएको कुरा उठान गर्नु भएको छ । नेपालमा बीचैमा विद्यालय छाड्नेदर उच्च रहेको र छात्राहरुको भने अरु बढी रहेकोले यसको न्यूनीकरणका लागि विद्यालय अभिभावक एवम् सरोकारवालाहरुलाई सहुलियत सुविधा उपलब्ध गराई बीचैमा कक्षा छाड्ने दर कम गर्ने कुरा उठान गर्नु भएको छ (श्रेष्ठ , २०५९) ।

पौडेल, (२०६३) का अनुसार खास गरी पाठ्यपुस्तकको अभाव हुनु, अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण प्रभावकारी नहुनु साच्चै भन्ने हो भने विद्यमान निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण पद्धति आफैमा सक्षम हुन नसक्नु यसले विविध समस्याहरु निम्त्याउन एवम् सूचना व्यवस्थापनमा प्रभावकारीता नआउनु मूल्या□कन पद्धति प्रभावकारी नहुनु, मूल्या□कन हचुवाको भरमा गरिनु, यथार्थ सत्य तथ्य मूल्या□कन नहुनु, अनुसन्धान र खोज जस्ता विषयहरु प्रति त्यति चासो नदिनु, वालवालिकाहरु किन नियमित आउदैनन कारण र खोजीनीति नहुनु जस्ता

समस्याहरुको कारणले वालवालिकाहरुले वीचैमा कक्षा छाड्ने ९म्चयगउ इगत० कुरा उठाइएको छ । यसै गरी वीचैमा विद्यालय छाड्ने वालवालिकाहरुलाई नियमित गराउन सुधारको पाटोको समेत कुरा उठाइएको छ । सबैका लागि शिक्षा, शिक्षाको प्राप्ति, अशिक्षाको निराकरण एवम् निरन्तर शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न कम्तीमा पनि यी तीन पक्षको योजना तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने गरी संस्थागत संरचनाको सुधार गर्ने, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा सुधार गरी समयनुकुल समता, समानता, गुणस्तर, सान्दर्भिकता तथा प्रभावकारिताको अवस्थाबाट हेरी विकसित गर्ने कुराहरु उठाइएको छ (पौडेल, २०६३) ।

खनाल, (२०५७) का अनुसार आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोश्रो चरण ९द्यएभए(क्ष्क्ष० देखि नै सञ्चालित विशेष लक्षित समूहका लागि शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न लागिएको हो । आर्थिक, सामाजिक, भाषिक र शैक्षिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका एक छुटै समूहका रुपमा पहिचान गरिएको पकेट एरियामा बसोवास गर्दै आएका वालवालिकाहरुलाई विद्यालय शिक्षामा समाहित गराई प्राथमिक तह पार नगरुन्जेल विद्यालयमा टिकाइ राख्ने उद्देश्यले शैक्षिक सहुलियत पाइलटिङ्ग कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको कुरा उठान भएको छ । यो कार्यक्रम पाइलटिङ्ग क्षेत्रका लक्षित समूहका वालवालिकाहरु आफ्नो जीवन धान्न, अभिभावकले गरी आएको आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न भई विद्यालय आउन नसकेको हुँदा शैक्षिक सहुलियत वितरणका साथ साथै उनीहरुका अभिभावकहरुमा शैक्षिक चेतना जगाउन र प्राथमिक तहका विद्यालय जाने उमेर समूहका सबै वालवालिकाहरुलाई विद्यालय पठाउन प्रोत्साहित होस र अपनाई आएको आर्थिक पेशामा सहयोग पुगोस भन्ने उद्देश्यले तयार पारिएको विशेष लक्षित समूहका लागि अभिभावक सहुलियत कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिकाको आधारमा यो लेख प्रस्तुत गर्नु भएको छ (खनाल, २०५७) ।

अधिकारी, (२०६२) का अनुसार समाजमा भौगोलिक, लैङ्गिक,आर्थिक, शारीरिक, सामाजिक, धार्मिक र मनोवैज्ञानिकरुपले पछाडि परेका घर परिवारका बालबालिकाहरुमध्ये अझै पनि झण्डै १७५ बालबालिका विद्यालय आउन नसकेको र विद्यालय आउन नसकेका बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा ल्याउने, विद्यालयमा आइसकेकाहरुलाई विद्यालयमा निरन्तरता दिने र विद्यालय छाडिसकेकाहरुलाई शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न राष्ट्रको महत्वपूर्ण दायित्व भए तापनि विद्यालयसाग सम्वद्ध सबै सरोकारवालाहरुले इमान्दारीपूर्वक लागी परी समस्याको समाधान गर्नमा भरमग्दुर प्रयास गर्नुपर्ने कुरा उठान गर्नुभएको छ । बालबालिकाहरुले स्वयम् आफ्नै मात्र कारणले विद्यालय छाड्ने गरेका हुँदैनन् । त्यसका पछाडि कुनै न कुनै कारणहरु लुकेको हुन्छ । विद्यालयमा भौतिक आर्थिक अवस्था राम्रो नहुनु, चाहिँदो मात्रामा शिक्षक, महिला शिक्षकको व्यवस्था नहुनु, विद्यालयको पठनपाठन

क्रियाकलापलाई मायालु वातावरणमा मनोरञ्जनात्मक ढंगबाट पढाई हुन नसक्नुजस्ता विद्यालयका आफ्नै कारणहरु हुन सक्ने कुराहरु उठान गर्नुभएको छ भने अर्कोतर्फ अभिभावकहरुको चेतनाको कमी, आर्थिक विपन्नता, विद्यालय नजिक नहुनु जस्ता कारणले आफ्ना बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा पढाउन नसक्ने कुरा उठान गर्नुभएको छ (अधिकारी, २०६२) ।

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

यस अध्ययन शैक्षिक क्षेत्रसाग सम्बन्धित भएकोले सो सम्पन्न गर्न तल लेखिएका केहि शिक्षाशास्त्री, समाजशास्त्रीहरुले प्रतिपादन गरेका चिन्तन र विचारहरुको सैद्धान्तिक खाका उपयोग गरिएको छ । ती विचारक एवम् अध्ययनकर्ताहरुका सिद्धान्त र खोजवाट उपलब्ध तथ्य र सूचनालाई अध्ययन क्षेत्रमा प्रयोग गरिएको छ ।

फोलेट, (१८६८-१९३३) का अनुसार राम्रो, प्रजातान्त्रिक र सहभागितामूलक सिद्धान्तमा जोड दिदै उत्पादकत्व बृद्धि गर्न व्यक्तिको भावना र चाहाना बुझेर कामदार र प्रशासक वीच मानवीय सम्बन्ध विकास गर्नु पर्छ । यस सिद्धान्तबाट शैक्षिक संस्थामा जति मानवीय सम्बन्ध स्थापना गर्न सकियो त्यती नै राम्रो सम्बन्ध कायम भई काममा स्तरीयता एवं प्रभावकारीता हुनेछ । अतः यस सिद्धान्तले व्यक्तिको भावना र चाहना नबुझेर शैक्षिक सम्बन्ध नराम्रो हुनाका कारण पनि वालवालिकाहरु अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने समस्यासाग अत्यन्तै नजिक देखिन्छ (सिग्देल, २०६४ द्वारा उद्धृत) ।

मास्लो, (१९४३) का उत्प्रेरणा सिद्धान्त अनुसार मानिसहरु आवश्यकताको श्रृ□खलाबाट अभिप्रेरित हुन्छन् । सन्तुष्ट हुनका लागि मानिसले खाजेको मनोवैज्ञानिक अभाव नै आवश्यकता हो, ती चाहना, आवश्यकता पूरा गर्न उ सधै उत्प्रेरित रहन्छ । मानिसका प्रशस्त इच्छा, चाहना र आवश्यकता हुन्छन्, जसलाई एक निश्चित क्रमबद्धताका आधारमा छुट्याउन सकिने उनले बताए । उनले मानवीय आवश्यकतालाई एउटा श्रृ□खला ९ज्भचबचअजथ० मा राखेका थिए ।

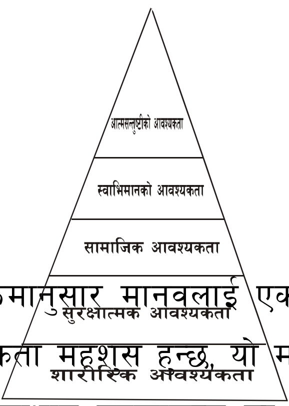

मानिसका तहगत आवश्यकताको क्रमानुसार मानवलाई एक तहको आवश्यकता पूरा हुना साथ अर्को माथिल्लो तहको आवश्यकता महशुस हुन्छ, यो मानवीय उत्प्रेरणाको कारक हो । गाास, बास र कपासको समस्या समाधान नहुादासम्म ऊ त्यसैमा तल्लिन रहन्छ र त्यसै

गरी दोश्रो तेश्रो तहको आवश्यकता महशुस गर्दै अन्तमा आत्मसन्तुष्टीको आवश्यकता महशुस गर्दछ । यस शोधमा पनि छनौट गरिएको क्षेत्रको जनताले पनि पहिलो तहको भौतिक अवस्था पूरा गर्न नै धौ-धौ परिरहेको अवस्था हुने सम्भावना रहेकोले त्यो पूर्ति गर्न वालवालिका अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्छन भनी अडकल गर्न सकिन्छ। जुन यस सिद्धान्तको असाध्यै नजिक रहेको देखिन्छ (कोइराला तथा अन्य, २०५७ द्वारा उद्धृत) ।

मार्क्सवादी सिद्धान्त अनुसार आदिम समाज वर्ग विहिन र समानतामा आधारित थियो । त्यसवेला मानव समाज सरल प्रकृतिको थियो । आदिम साम्यवाद, दासयुग, सामन्तवादी युग, पूजीवादी युग हुदै आजको समाजमा आइपुग्दा वर्गीय असमानता र वर्गीय ध्रुविकरण बन्दै गयो । समाजमा एउटा हुनेखाने र अर्को हुादा खाने गरी दुई वर्गमा समाज विभाजन भई वर्गीय ध्रुविकरण हुादै गएको पाइन्छ। समाजमा रहेका केही टाठाबाठा ९भिष्तभ० वर्गले नहुने गरीव सर्वहारा गर्वलाई शोषण गरी अकुत धन स□्कलन गरी झन धनी बन्दै गए भने समाजका गरीव सर्वहारा वर्ग दिनानुदिन गरीव हुादै गए । यस सिद्धान्तसाग शोध क्षेत्रका प्राथमिक तहका वालवालिकाहरु अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने कारणहरुको अध्ययनलाई सम्बन्धित गरी हेर्दा समाजमा रहेका शोषक सामान्तीहरुको शोषणमा परेर भौतिक रुपले समाजमा पछि परेका गरीव सर्वहारा वर्गका लागि एकमात्र बााच्ने आधार भनेको उसको श्रम भएकोले जीवनयापनका लागि बाल मजदुरको रुपमा कलकारखाना, होटल आदिमा काम गर्न जाने भएकाले वालवालिकाहरु अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने परिस्थिति सृजना भएको हुन सक्छ । जुन यस सिद्धान्तको अत्यन्त नजिक रहेको देखिन्छ (आचार्य , २०५७ द्वारा उद्धृत) ।

२.३ शैक्षिक उपादेयता

प्रस्तुत शोधपत्रका लागि माथि उल्लेखित अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकनको माध्यमबाट ज्यादै ठूलो सहयोग पुगेको छ । अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकामा विश्वव्यापी दार्शनिकद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्तको विस्तृत अध्ययन अनुसनधान गर्नुपर्ने भएकाले पनि सत्य तथ्यमा आधारित सैद्धान्तिक विचारहरुलाई व्यवहारिक रुपमा रुपान्तरण गरेर अगाडि बढनु पर्ने शोधकर्ताको प्रयासलाई उक्त

अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकाले थप ऊर्जा पुऱ्याएको छ । त्यसैगरी समबन्धित साहित्यको सिंहावलोकनमा धेरै शिक्षाविद्द्वारा लेखिएका लेख, रचना, पुस्तक,अध्ययन, अनुसन्धान, अध्ययनबाट शोधकर्तालाई विभिन्न किसिमको ज्ञान, सीप र क्षमतामा वृद्धि हुने हुादा पनि उसलाई यस कार्यमा अगाडी बढ्न थप उत्साहित पारेको छ ।

समग्रमा भन्दा यस शोधपत्रलाई सरल, सहज र सिलसिलाबद्ध ढ□गले अगाडि बढाउन शोधकर्तालाई माथि उल्लिखित अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकनले महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याएको छ ।

परिच्छेद- तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

यो अध्ययन अनुसन्धान पूर्णरुपले परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसन्धान ढाचामा आधारित भई कटहरी स्रोतकेन्द्रमा पर्ने विद्यालयहरुको प्राथमिक तहमा अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

३.२ नमूना छनोटका आधारहरु

यस अध्ययन अनुसन्धानको भौगौलिक क्षेत्र ठूलो रहेकोले सीमित स्रोत साधन समय र आर्थिक अभावका कारणले ३९ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये मात्र १० वटा विद्यालयका प्राथमिक तहलाई छनोट गरिएको छ ।

३.३ तथ्या□क स□कलन प्रकृया

३.३.१. जनस□ख्या

कटहरी श्रोतकेन्द्रका ३९ वटा सामुदायिक विद्यालय , ती विद्यालयका सेवा क्षेत्र भित्रका छात्रछात्रा, अभिभावक, शिक्षक, प्रधानाध्यापक., विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक स□घका अध्यक्ष, यस अध्ययनको जनस□ख्या रहेको छ ।

३.३.२. नमूनाको आकार

यस शोधमा अध्ययन अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्या□क स□कलन गर्न अध्ययन क्षेत्र भित्र रहेका सम्पूर्ण विद्यालय मध्ये १० वटा सामुदायिक विद्यालयलाई नमूना छनोट गरिएको छ ।

छनोटमा परेका प्रधानाध्यापक तथा प्राथमिक तहमा अध्यापनरत शिक्षकमध्ये छनोटमा परेका २० जना, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष १० जना, शिक्षक अभिभावक स□घका अध्यक्ष १० जना, कक्षा छाड्का वालवालिका छनोटमा परेका २० जना, छनोटमा परेका वालवालिकाहरुका अभिभावकहरु २० जना छनोट गरिएको थियो । साथै प्रधानाध्यापक र शिक्षकलाई एकै प्रकारका प्रश्नावली र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष र शिक्षक अभिभाव स□घका अध्यक्षलाई समान प्रश्नावली भर्न लगाई यस शोध कार्यलाई सम्पन्न गर्ने कार्य गरिएको छ ।

३.३.३. नमूना छनोट विधि

यस अध्ययन अनुसन्धानमा सम्भावनाुक्त छनोट विधि र उद्देश्यमूलक विधिको प्रयोग गरियो । अध्ययन क्षेत्र भित्र रहेका सम्पूर्ण विद्यालयहरु मध्ये सरल सम्भावनायुक्त नमूना छनोट विधिको माध्यमबाट १० वटा विद्यालयहरु छनोट गरिएको छ । भने नमूना छनोट गरिएका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, शिक्षक अभिभावक स□घका अध्यक्ष, कक्षा छाडेका बालबालिका र तिनै बालबालिकाका अभिभावकहरुलाई उद्देश्यमूलक छनोट विधिको आधारमा छनोट गरिएको छ ।

३.३ अनुसन्धानात्मक साधनहरु

प्रस्तुत अध्ययनका केही साधनहरु र प्रविधिलाई अनुसन्धानात्मक साधनका रुपमा लिइयो । यस अध्ययन प्रयोजनका लागि स्थलगत अध्ययन, अन्तर्वार्ता सूची, प्रश्नावली जस्ता अनुसन्धान प्रविधि र साधन उपयोग गरियो । अध्ययनको क्रममा भरेका प्रश्नावली तथा रायसुझाव, विचार, निर्देशन र सल्लाहलाई सोध निर्देशकज्यू समक्ष राखी परीक्षण गराई त्यसको नतिजाको स्तरीयता, विश्वसनियता र वैद्यता जाँच गरी अन्तिम स्वरुप दिईयो ।

३.४ तथ्या□्कका श्रोतहरु

३.४.१ प्राथमिक श्रोत

अनुसन्धानको क्रममा प्राथमिक तथ्या□्क स□्कलन गर्नका लागि सम्बन्धित अध्ययन क्षेत्रका सरोकारवाला उत्तरदातालाई अनुसन्धान कर्ताले प्रत्यक्ष भेटी प्रश्न गर्ने, प्रश्नावली भराउने, अन्तर्वार्तामा सहभागी भएर तथ्या□्क स□्कलन गर्नुका साथै सामुहिक भेटघाट, भेला आदिबाट पनि तथ्या□्क स□्कलन गरियो ।

३.४.२ द्वितीय श्रोत

अनुसन्धान गर्दा तथ्या□्क प्राप्त गर्नका लागि द्वितीय श्रोतलाई पनि मूख्य तथ्या□्क स□्कलनको श्रोत मानिएको छ । यस अन्तर्गत विभिन्न पुस्तक, लेखरचना, समिक्षा, प्रकाशित अभिलेख, जीवन वृतान्त, विद्यालय अभिलेख, पत्रपत्रिका, स्मारिका आदिबाट तथ्या□्क स□्कलन गरियो ।

३.५ तथ्या□्क प्रस्तुतिकरण र विश्लेषण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि तथ्या□्क स□्कलन गरिएका सूचनाहरुलाई तालिकामा प्रस्तुत गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण तथा विश्लेषण

विद्यालय अवलोकन, प्रश्नावली तथा अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट प्राप्त सूचनालाई विभाजन गरी छुभ्पाछुभ्पै तालिकिकरण, व्याख्या, विश्लेषण यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

४.१ मोर□ जिल्लाको कक्षा छाड्ने बालबालिकाको स्थिति

४.१.१ विद्यार्थी भर्ना परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा छाड्ने स□ख्या (२०६४)

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट विद्यार्थी भर्ना, परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा छाड्ने स□ख्या सम्बन्धी निम्ना सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ १

विद्यार्थी भर्ना, परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा छाड्ने स□ख्या विवरण (२०६४)

कक्षा	भर्ना स□ख्या			परीक्षामा सम्मिलित स□ख्या			कक्षा छाड्ने स□ख्या		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
ज्ञ	द्दट,ण्ज्ञढ	द्दछठण्ठ	छज्ञठद्दट	ज्ञढडछड	ज्ञढण्ढढ	घडढछठ	टज्ञटज्ञ	टटण्ड	ज्ञद्दठटढ
द्द	ज्ञज्ञ,डद्दट	ज्ञज्ञडठण	द्दघटढट	ज्ञण्ढठद्द	ज्ञण्ण्ठठ	द्दज्ञण्द्धढ	डछद्ध	ज्ञठढघ	द्दटद्धठ
घ	ढढढज्ञ	ज्ञण्घज्ञड	द्दण्घण्ढ	डढठठ	ढज्ञघड	ज्ञडज्ञज्ञछ	ज्ञण्ज्ञद्ध	ज्ञज्ञडण	द्दज्ञढद्ध

द्ध	ढद्दघट	ढढण्ट	ज्ञढज्ञद्धद्द	डघटज्ञ	डटघघ	ज्ञटढढद्ध	डठछ	ज्ञद्दठघ	द्दज्ञद्धड
छ	डद्धण्द्द	डछछठ	ज्ञटढछढ	ठठठठ	ठठज्ञघ	ज्ञछद्धढण	टद्दछ	डद्धद्ध	ज्ञद्धटढ
जम्मा	टछ,द्धठद्ध	टटघछड	ज्ञघज्ञठघद्द	छछढद्धछ	छद्धटटण	ज्ञज्ञण्टण्छ	ढछद्दढ	ज्ञज्ञटढड	द्दज्ञद्दद्दठ

स्रोत :□ जि.शि.का. मोरंग २०६४

माथिको तालिका १ अनुसार वि.सं. २०६४ सालमा मोर□मा कुल ६५४७४ छात्रा र ६६३५८ छात्र गरी कूल १,३१,८३२ बालबालिका प्राथमिक तह (१□५ कक्षा) मा भर्ना भएको देखिन्छ भने ५५९४५ छात्रा र ५४६६० छात्र मात्र परीक्षामा सम्मिलित भएको देखिन्छ । एकै वर्षमा यी दुइ तथ्या□कले ९५२९ छात्राले र ११६९८ छात्र गरी जम्मा : २१२२७ बालबालिकाले प्राथमिक तहको कक्षा पूरा नगरी कक्षा छाडेको देखिन्छ । यो कक्षा छाड्ने स□ख्या कुल भर्ना स□ख्याको १६.१० प्रतिशत हुन आउाछ जुन बालबालिकाले अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाडेको अत्यधिक प्रतिशत हो । छात्राको कक्षा छाड्ने दर १४.५५५ र छात्रको कक्षा छाड्ने दर १७.६२५ रहेको छ ।

४.१.२ विद्यार्थी भर्ना, परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा छाड्ने स□ख्या (२०६५)

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट विद्यार्थी भर्ना, परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा छाड्ने स□ख्या सम्बन्धी निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □२

विद्यार्थी भर्ना, परीक्षामा सम्मिलित र कक्षा छाड्ने स□ख्या विवरण (२०६५)

कक्षा	भर्ना स□ख्या			**परीक्षामा सम्मिलित स□ख्या**			कक्षा छाड्ने स□ख्या		
	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
ज्ञ	ज्ञठघघड	ज्ञटटघट	घघढठद्ध	ज्ञज्ञद्धद्धछ	ज्ञघज्ञद्धद्ध	द्दद्धछडढ	छडढघ	घद्धढद्द	ढघडछ
द्द	ज्ञघज्ञछट	ज्ञद्दद्धडठ	द्दछटद्धघ	ज्ञज्ञद्धछड	ज्ञण्टद्धघ	द्दद्दज्ञण्ज्ञ	ज्ञटढड	ज्ञडद्धद्ध	घछद्धद्द
घ	ज्ञघज्ञण्ड	ज्ञद्दद्दडछ	द्दछघढघ	ज्ञज्ञछडड	ज्ञण्डद्दघ	द्दद्दद्धज्ञज्ञ	डद्दघ	ज्ञद्धटद्द	द्दद्दडछ
द्ध	ज्ञघण्ण्ड	ज्ञज्ञढडद्द	द्दद्धढढण	ज्ञज्ञटढछ	ज्ञण्डद्दघ	द्दद्दछज्ञड	ज्ञघज्ञघ	ज्ञज्ञछढ	द्दद्धठद्द
छ	ज्ञण्णघठ	ढटठद्ध	ज्ञढठज्ञज्ञ	ढद्दज्ञट	डडडछ	ज्ञडज्ञण्ज्ञ	डद्दज्ञ	ठडढ	ज्ञटज्ञण
जम्मा	टटटद्धठ	टघण्टद्ध	ज्ञद्दढठज्ञज्ञ	छछद्धण्द्द	छद्धघज्ञड	ज्ञण्ढठद्दण	ज्ञण्छद्धड	डठद्धट	ज्ञढद्दढद्ध

स्रोत :□ जि. शि.का., मोर□ (२०६५)

माथिको तालिका २ अनुसार वि.सं. २०६५ सालमा मोर□मा छात्रा ६६६४७ र छात्र ६३०६४ गरी कूल १,२९७११ बालबालिका प्राथमिक तहमा भर्ना भएको देखिन्छ भने छात्रा ५५४०२ र छात्र ५४३१८ गरी जम्मा १०९७२० जना बालबालिका परीक्षामा सम्मिलित भएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा उक्त बर्षमा प्राथमिक तह पूरा नगरी अध्ययन अवधिको बीचैमा

कक्षा छाड्ने छात्रा १०५४८ र छात्र ८७४६ गरी कूल जम्मा १९२९४ छन् जुन प्रतिशतमा निकाल्दा १४.८७५ हुन आउाछ । छात्राको कक्षा छाड्ने दर १५.८२५ र छात्रको कक्षा छाड्ने दर १३.८६५ रहेको देखिन्छ ।

४.२ अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयका कक्षा छाड्ने बालबालिकाको स्थिति

४.२.१ अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयका कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरुको कक्षागत विवरण

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि कटहरी स्रोतकेन्द्रको अभिलेखबाट कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरुको कक्षागत विवरण सम्बन्धी निम्ना सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका ३

कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरुको कक्षागत विवरण २०६४

कक्षा	छात्रा	छात्र	जम्मा
ज्ञ	द्धट	डट	ज्ञघद्द
द्द	द्दठ	द्धढ	ठट
घ	द्द	छ्ण	ज्ञण्द्द
द्ध	ण्ड	ज्ञघ	द्दज्ञ
छ	घज्ञ	घढ	ठण
ज्ञ(छ	ज्ञटद्ध	द्दघठ	द्धण्ज्ञ

स्रोत : विद्यालय अभिलेखबाट (२०६४)

माथिको तालिका ३ अनुसार अध्ययन क्षेत्र अन्तर्गतका नमूना छनोटमा परेका १० विद्यालयको २०६४ सालको प्राथमिक तह पूरा नगरी अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने छात्रा १६४ र छात्र २३७ गरी जम्मा ४०१ बालबालिकाहरु कक्षा छाडेका देखिन्छ । कक्षा छाडने विद्यार्थीको अवस्था हेर्दा कक्षा १ मा सबै भन्दा बढी बालबालिकाहरुले छाडेको देखिन्छ । कक्षा १ देखि ५ सम्म ४०१ जना कक्षा छाडेकोमा कक्षा १ मानै १३२ जनाले कक्षा छाडेको देखिन्छ ।

४.२.२ अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयका कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरुको कक्षागत विवरण

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयको अभिलेखबाट कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरुको कक्षागत विवरण सम्बन्धी निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ ४

कक्षा छाडने वालवालिकाहरुको कक्षागत विवरण २०६५

कक्षा	छात्रा	छात्र	जम्मा
ज्ञ	छद्द	डद्द	ज्ञघद्ध
द्द	द्धढ	छद्द	ज्ञण्ज्ञ
घ	द्धज्ञ	घण	ठज्ञ
द्ध	घठ	द्दद्द	छढ
छ	छ	ज्ञद्द	ज्ञठ
ज्ञ(छ	ज्ञडद्ध	ज्ञढड	घडद्द

स्रोत :□ विद्यालय अभिलेखबाट (२०६५)

माथिको तालिका ४ अनुसार अध्ययन क्षेत्र अन्तर्गतका नमूना छनौटमा परेका विद्यालयहरुको २०६५ सालको प्राथमिक तह पूरा नगरी अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरु जम्मा ३८२ जना देखिन्छ जसमा छात्रा १८४ र छात्र १९८ जना छन् । सबै भन्दा बढी कक्षा छाडने बालबालिका कक्षा १ मा देखिन्छ । कक्षा १ देखि ५ सम्म ३८२ जना कक्षा छाडेकोमा कक्षा १ मानै १३४ जना कक्षा छाडेको देखिन्छ भने सबै भन्दा कम कक्षा ५ मा कक्षा छाडेको देखिन्छ ।

शैक्षिक सत्र २०६५ को दाजोमा शैक्षिक सत्र २०६४ मा कक्षा छाड्ने प्रतिशत बढी देखिन्छ । शैक्षिक सत्र २०६४ मा जम्मा १९.७८५ बालबालिकाले कक्षा छाडेका छन् भने शैक्षिक सत्र २०६५ मा कम १३.६१ ५ बालबालिकाले कक्षा छाडेको देखिन्छ ।

४.३ कक्षा छाड्ने बालबालिकाको स्थिति

प्राथमिक तहका बालबालिकाहरुले प्राथमिक तहको शिक्षा पूरा नगरी कक्षा छाडेर रहेका बालबालिकाको स्थिति कस्तो छ ? बालबालिकाहरुले कक्षा छाड्ने मूख्य कारण के हो ? भनी, छनौट गरिएका विद्यालयका अभिभावक, बालबालिका, वि.व्य.स. का र शि.अ.सं. का अध्यक्षहरुले कस्ता विचार राख्दा रहेछन भनी समस्या समाधानको उपाय खोज्ने प्रश्नावली फारमको प्रयोग गरी उनीहरुसाग लिइएको विवरणहरुको नतिजा यस प्रकार रहेको छ ।

४.३.१ कक्षा छाडेको वालवालिकाको अभिभावकको धारणाको विश्लेषण

४.३.१.१ अभिभावकको धारणा अनुसार बालबालिकाले कक्षा छाडेको स्थिति

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अभिभावकबाट कक्षा छाड्ने सम्बन्धी निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ ६

वालवालिकाले कक्षा छाडेको स्थिति

क.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	छ	१४	७०
२	छैन	६	३०
	जम्मा	२०	१००

श्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण (२०६७)

माथिको तालिका ६ बमोजिम अभिभावकको भनाइ अनुसार कक्षा छाडेर बस्ने बालबालिका छ भन्नेमा अभिभावकको स□ख्या ७०५ पाइयो भने छैन भन्नेमा ३०५ पाइयो ।

४.३.१.२ कक्षा छाडेका वालवालिकाको स□ख्या

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अभिभावक र वालवालिकाबाट कक्षा छाड्ने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ ७

कक्षा छाडेका वालवालिकाको स□ख्या

क.सं.	कक्षा छाड्ने विद्यार्थी स□ख्या	उत्तरदिने अभिभावक स□ख्या (५)	उत्तर दिने वालवालिका स□ख्या (५)
१	१ जना	१३ (६५)	१५ (७५)
२	२ जना	४ (२०)	४ (२०)
३	३ जना	२ (१०)	१ (५)
४	४ जना सो भन्दा बढी	१ (५)	-
	जम्मा	२० (१००)	२० (१००)

श्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण (२०६७)

माथिको तालिका ७ अनुसार विश्लेषण गर्दा अभिभावकलाई तपाईका घरका कति जना वालवालिकाले कक्षा छाडेका छन् भनेर सोद्धा १ जना भन्नेमा ६५५ अभिभावक २ जना भन्नेमा २०५ प्रतिशत अभिभावक, ३ जना भन्नेमा १० ५ अभिभावक र ४ वा सो भन्दा बढी भन्नेमा ५५ अभिभावक रहेको पाईयो । त्यस्तै तिम्रो घरका कति जनाले पढाई छाडेका छन् भनेर कक्षा छाडेका वालविालिकालाई सोद्धा १ जना भन्नेमा ७५५ बालकालिका २ जना भन्नेमा २०५ वालवालिका, ३ जना भन्नेमा ५५ वालवालिका रहेको पाईयो ।

४.३.१.३ बालबालिकाले छाडेको कक्षा विवरण

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अभिभावकबाट कक्षा छाड्ने सम्बन्धी निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □८

बालबालिकाले छाडेको कक्षा विवरण

क्र.सं.	छाडेको कक्षा	उत्तरदिने अभिभावक स□ख्या (५)	उत्तरदिने वालवालिका स□ख्या र (५)	उत्तर दिने अध्यक्ष् स□ख्या र (५)	उत्तर दिने प्र.अ. तथा शिक्षक स□ख्या र (५)
१.	कक्षा १	१० (५०)	८ (४०)	१५ (७५)	१४ (७०)
२.	कक्षा २	६ (३०)	४ (२०)	३ (१५)	२ (१०)
३.	कक्षा ३	२ (१०)	३ (१५)	१ (५)	२ (१०)
४	कक्षा ४	१ (५)	३ (१५)	१ (५)	१ (५)
५	कक्षा ५	१ (५)	२ (१०)	-	१ (५)
	जम्मा	२० (१००)	२० (१००)	२० (१००)	२० (१००)

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका ८ अनुसार तपाईका कक्षा छाड्ने वालबालिका मध्ये कुन कक्षाका वालवालिकाले कक्षा छाडेका छन् भनेर अभिभावकलाई प्रश्न गर्दा कक्षा १ भन्नेमा ५०५ अभिभावक, कक्षा २ भन्नेमा ३०५ अभिभावक, कक्षा ३ भन्नेमा १० ५ अभिभावक, कक्षा ४ र कक्षा ५ भन्नेमा ५५ अभिभावक रहेको पाईयो । त्यस्तै तिमी कुन कक्षामा पढदा कक्षा छाडेका हौं भनी वालवालिकालाई प्रश्न गर्दा कक्षा १ भन्नेमा ४०५ वालवालिका, कक्षा २ भन्नेमा २०५ वालवालिका, कक्षा ३ भन्नेमा १५ ५ वालवालिका, कक्षा ४ भन्नेमा १५ ५ वालवालिका र कक्षा ५ भन्नेमा १० ५ वालवालिका रहेको पाईयो । सवै भन्दा बढी कुन कक्षाका वालवालिकाले कक्षा छाडेका छन् भनी वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. अध्यक्षलाई प्रश्न राख्दा कक्षा १ भन्ने ७५५ अध्यक्ष, कक्षा २ भन्नेमा १५ ५ अध्यक्ष, कक्षा ३ र ४ भन्नेमा ५५ अध्यक्ष रहेको पाईयो भने कक्षा ५ भन्नेमा कुनैपनि अध्यक्ष रहेको पाइएन । त्यसै गरि विद्यालय छाड्ने कुन कक्षाका वालवालिका बढी छन् भनेर प्र. अ. तथा शिक्षकलाई प्रश्न

राख्दा कक्षा १ भन्नेमा ७०५, कक्षा २ भन्नेमा १० ५, कक्षा ३ भन्नेमा १० ५ र कक्षा ४ र ५ भन्नेमा ५५ प्र. अ. तथा शिक्षक रहेको पाईयो ।

४.३.१.४ कक्षा छाड्ने वालवालिकाको अवस्था

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अभिभावकबाट कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरु दिन विताउने सम्बन्धी निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ ९

कक्षा छाड्ने, वालवालिकाको अवस्था

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	खेलरे	१	५
२	सानो व्यापार गरेर	४	२०
३	घरघन्दा गरेर	६	३०
४	खेतीपाती गरेर	९	४५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका ९ बमोजिम अभिभावकको भनाई अनुसार कक्षा छाडेर खेली बस्छन् भन्ने अभिभावकको स□ख्या ५५ पाइयो भने ब्यापार गरेर बस्नेमा २०५, घरधन्दा गरेर ३०५ र खेतीपाती गरेर समय विताउने ४५५ भन्ने अभिभावक रहेको पाईयो ।

४.३.२ कक्षा छाडेका बालबालिकाको धारणाको विश्लेषण

४.३.२.१ वालवालिकाको धारणा अनुसार वालवालिकाहरुले कक्षा छाडेको स्थिति

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि कक्षा छाडेर बसेका वालवालिकाहरुले कक्षा छाडेको सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □१०

वालवालिकाहरुले कक्षा छाडेको स्थिति

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	छ	१५	७५
२	छैन	५	२५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन (२०६७)

माथिको तालिका १० बमोजिम कक्षा छाड्ने बालबालिकालाई तिमीले चिनेको गाउाको साथीहरु मध्ये कसैले कक्षा छाडेको छ भनेर सोद्धा कक्षा छाडेको छ भन्नेमा ७५५, छैन भन्नेमा २५५ वालवालिका रहेको पाइयो ।

४.३.२.२ वालवालिकाको धारणा अनुसार कक्षा छाडेको वालवालिकाको अवस्था

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि कक्षा छाडेर बसेका वालवालिकाहरुको दिन बिताउाने सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ ११

कक्षा छाडेको वालवालिकाको अवस्था

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	घास काट्ने, गाई हेर्ने	५	२५
२.	घरको काम गर्ने	५	२५
३.	भाइ बैनी हेर्ने	२	१०
४.	ज्याला मजदुरी गर्ने	८	४०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

साथीहरु विद्यालय जाँदा तिमी के गरेर दिन विताउँछौ भन्ने प्रश्न सम्बन्धीको विवरणमा सवैभन्दा बढी छात्रछात्राहरुको भनाई अनुसार घास काट्ने, गाइ हेर्ने भन्नेमा २५५, घरको काम गर्ने भन्नेमा २५५ भाइबैनी हेर्ने भन्नेमा १० ५, ज्यालामजदुरी गर्ने भन्नेमा ४०५ बालबालिका रहेको पाइयो ।

४.३.२.३ कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरुको कक्षा छाडेको अनुभव

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरुको कक्षा छाड्ने अनुभव सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ १२

कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरुको कक्षा छाडेको अनुभव

क्र.सं.	**विवरण**	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	दु:खी छु	१४	७०
२.	खुशी छु	२	१०
३.	थाहा छैन,	४	२०

	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

अध्ययन अवधिको बीचैमा पढाइ छाडेकोमा दुःखी छु भन्नेमा सबै भन्दा बढी ७०% रहेको र खुशी छु भन्नेमा १०% तथा थाहा छैन भन्नेमा २०% बालबालिका रहेको पाइयो ।

४.३.३ वि.व्य.स. तथा शि.अ.स. का अध्यक्षको धारणको विश्लेषण

४.३.३.१ वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. का अध्यक्षको धारणा अनुसार कक्षा छाड्ने वालवालिकाको स्थिति

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षबाट बालबालिकाहरु अध्ययन अवधि बीचमा कक्षा छाड्ने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □१३

कक्षा छाड्ने वालवालिकाको स्थिति

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	ज्यादै काम	२	१०
२	ज्यादै धेरै	५	२५
३	केही प्रतिशत	१२	६०
४	छाड्दै छाड्दैनन्	१	५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका १३ बमोजिम प्राथमिक तह पूरा नगरी अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थीहरुको स्थिति कस्तो छ भन्ने प्रश्नमा अध्यक्षले कक्षा छाड्नेमा ज्यादै कम भन्नेमा १०%, ज्यादै धेरै भन्नेमा २५%, केही प्रतिशत भन्नेमा ६०% र छाड्दै छाड्दैनन् भन्नेमा ५% रहेको पाइयो ।

४.३.३.२ वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. का अध्यक्षको धारणा अनुसार कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरुको विवरण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्ष बाट कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरुको स□ख्याको सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □१४

कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरुको विवरण

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको	उत्तरदिनेको

		स□ख्या	प्रतिशत
१	बालकको	८	४०
२	बालिकाको	१०	५०
३	बराबरी	२	१०
४	कसैको छैन	□	□
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका १४ बमोजिम अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्नेमा कसको स□ख्या बढी छ भन्ने सम्बन्धमा अध्यक्षहरुसाग छलफल गर्दा बालकको भन्नेमा अध्यक्षहरुको संख्या ४०५, बालिकाको भन्नेमा ५०५, र बराबरी भन्नेमा १०५ रहेको पाइयो ।

४.३.४ प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणाको विश्लेषण

४.३.४.१ प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणा अनुसार बालबालिकाको कक्षा छाड्ने स्थिति

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट बालबालिकाहरुको अध्ययन अवधि बीचमा कक्षा छाड्ने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ १५

बालबालिकाको कक्षा छाड्ने स्थिति

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	ज्यादै कम	४	२०
२	ज्यादै धेरै	१०	५०
३	केही प्रतिशत	६	३०
४	कक्षा छड्दै छाड्दैन	□	□
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन२०६७

माथिको तालिका १५ बमोजिम बालबालिकाहरु अध्ययन अवधिको बीचमा छाड्ने स्थिति कस्तो छ भन्ने प्रश्नको छलफलमा प्र.अ. तथा शिक्षकहरु मध्ये ज्यादै कम कक्षा छाड्छन भन्नेमा २०५, ज्यादै धेरै भन्नेमा ५०५ र केही प्रतिशत भन्नेमा ३०५ रहेको पाइयो ।

४.३.४.२ प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणा अनुसार कक्षा छाडी बसेका बालबालिकाको अवस्था

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट कक्षा छाडी बसेका बालबालिकाहरुको दिन बिताउने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ १६

कक्षा छाडी बसेका बालबालिकाको अवस्था

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	खेलेर	२	१०
२.	व्यापार गरेर	४	२०
३.	घर धन्दा गरेर	६	३०
४.	खेतीपाती मजदुरी गरेर	८	४०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन२०६७

माथिका तालिका १६ अनुसार कक्षा छाडी खेलेर भन्ने प्र.अ.□शिक्षकको स□ख्या १०५ प्रतिशत पाइयो भने व्यापार गरेर बस्नेमा २०५ तथा घर धन्दा गरेर ३०५ र खेती पाती मजदुरी गरेर समय विताउने ४०५ भन्नेमा प्र.अ. तथा शिक्षक रहेको पाईयो ।

४.४ बालबालिकाले बीचैमा कक्षा छाड्ने कारणहरु

४.४.१ कक्षा छाडेका बालबालिकाको अभिभावकको धारणाको विश्लेषण

४.४.१.१ अभिभावकको धारणा अनुसार वालवालिकाको कक्षा छाड्ने कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अभिभावकबाट वालवालिकाहरु कक्षा छाड्ने कारणको सम्बन्धमा निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □१७

वालवालिकाको कक्षा छाड्ने कारण

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	गरिबीको कारणले	१३	६५
२	शिक्षकले पढाएको नबुझ्रेर	१	५
३	अभिभावकमा चेतनाको कमीले	४	२०
४	शिक्षकको कुटाईले	२	१०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका १७ अनुसार अध्ययन अवधिको बीचैमा बालबालिकाहरु किन कक्षा छाड्छन् भन्ने जिज्ञासा राख्दा अभिभावकहरु मध्ये गरिबीको कारणले ६५ प्रतिशत, शिक्षकले पढाएको नबुझ्रेरमा ५ प्रतिशत, अभिभावकमा चेतनाको कमीले २० प्रतिशत र शिक्षकको कुटाईको कारणले भन्नेमा १० प्रतिशत अभिभावक रहेको पाइयो ।

४.४.२ कक्षा छाडेका बालबालिकाको धारणाको विश्लेषण

४.४.२.१ वालवालिकाको धारणा अनुसार वालवालिकाहरुले कक्षा छाड्नु परेको कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वालवालिकाहरुले कक्षा छाड्नु परेको कारण सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका १८

वालवालिकाहरुले कक्षा छाड्नु परेको कारण

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको सङ्ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	घरको कामले गर्दा	५	२५
२.	आर्थिक अभावले	११	५५
३.	पढाई नबुझ्रेर	३	१५
४.	सरको कुटाईको कारणले	१	५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका १८ अनुसार छात्रछात्राहरुको भनाईमा सवैभन्दा बढी घरको कामले गर्दा २५५, आर्थिक अभावले ५५५, पढाई नबुझ्रेर १५ ५ र सरको कुटाईको कारणले ५ ५ भन्ने बालबालिका रहेको पाइयो ।

४.४.२.२ कक्षा छाडेका वालवालिकाहरुलाई पुनः पढ्न मन नपर्ने कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वालवालिकाहरुलाई पुनः पढ्न मन गर्दैन कारण सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका : १९

कक्षा छाडेका वालवालिकाहरुलाई पुनः पढ्न मन नपर्ने कारण

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको	उत्तरदिनेको

		स□ख्या	प्रतिशत
१	शिक्षकको कुटाइको कारणले	३	१५
२	कक्षा बस्ने ठाउा राम्रो नभएकोले	२	१०
३	पोशाक र कापी कलमको अभावले	१२	६०
४	कक्षामा अनुतीर्ण भएकोले	३	१५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका १९ बमोजिम कक्षा छाडेर बसेका बालबालिकालाई पुनः पढन किन मन पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा शिक्षकको कुटाइको कारणले भन्ने बालबबलिकामा १५%, कक्षामा बस्ने ठाउा राम्रो नभएकोमा १०% पोशाक र कापी कलमको अभावमा ६०% र कक्षामा अनुतिर्ण भएकोले १५% भन्ने रहेको देखियो ।

४.४.३ वि.व्य.स. तथा शि.अ.स. का अध्यक्षहरुको धारणाको विश्लेषण

४.४.३.१ विद्यार्थीसाग शिक्षकको व्यवहार

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षज्यूहरु बाट विद्यार्थीसागको शिक्षकको व्यवहार सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □२०

विद्यार्थीसाग शिक्षकको व्यवहार

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	राम्रो	६	३०
२	नराम्रो	४	२०
३	ठीक ठीकै	९	४५
४	थाहा छैन	१	५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका २० बमोजिम अनुगमनको क्रममा बालबालिकासाग शिक्षकको व्यवहार कस्तो पाउनु भयो भन्ने सम्बन्धमा अध्यक्षहरुको भनाईमा शिक्षकको व्यवहार राम्रो भन्नेमा ३०%, नराम्रो भन्नेमा २०%, ठीकठीकै भन्नेमा ४५% र थाहा छैन भन्नेमा ५% अध्यक्षहरु पाइयो ।

४.४.३.२ वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. अध्यक्षको धारणा अनुसार वालवालिकाले कक्षा छाड्ने कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षज्यूहरु बाट वालवालिकाहरुले कक्षा छाड्ने कारण सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □२१

वालवालिकाले कक्षा छाड्ने कारण

क्र.सं.	**विवरण**	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	आर्थिक अभावको कारण	१२	६०
२.	सामाजिक कारण	३	१५
३.	अभिभावकमा चेतनाको कमी	४	२०
४.	शिक्षकको व्यवहारको कारणले	१	५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका २१ अनुसार अध्यक्षहरुलाई बालबालिकाहरु किन अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्छन् भनेर सोध्दा सवैभन्दा बढी आर्थिक अभावको कारण भन्नेमा ६०५, सामाजिक कारण भन्नेमा १५ ५, अभिभावकहरुको चेतनाको कमि भन्नेमा २०५, शिक्षकको व्यवहारको कारण भन्नेमा ५५ अभिभावकहरु रहेको पाइयो ।

४.४.३.३ वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. अध्यक्षको धारणा अनुसार वालवालिकाहरु पुनः विद्यालय जान नचाहेको कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षहरु बाट वालवालिकाहरु पुन विद्यालय जान नचाहेको सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका ⃞२२

वालवालिकाहरु पुनः विद्यालय जान नचाहेको कारण

क.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स⃞ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	शिक्षकको कुटाईको डरले	४	२०
२	विद्यालय जाने बाटोको असुविधा भएकोले	६	३०
३	विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन राम्रो नभएकोले	५	२५
४	पढाइ नबुझ्ने गरेकोले	५	२५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका २२ बमोजिम कक्षा छाड्ने बालबालिकाहरु पुनः विद्यालय जान नचाहनुको कारण सम्बन्धमा अध्यक्षहरुसाग छलफल गर्दा शिक्षकको कुटाइको डरले २०$_{५}$, विद्यालय जाने बाटोको असुविधा भएकोले ३०$_{५}$, विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन राम्रो नभएकामा र पढाइ नबुझ्ने गरेको भन्नेमा २५$_{५}$ अध्यक्षहरु रहेको पाइयो ।

४.४.४ प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणाको विश्लेषण

४.४.४.१ प्र. अ. तथा शिक्षकको धारणा अनुसार बालबालिकाले कक्षा छाड्ने कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट अध्ययन अवधिको बीचमा कक्षा छाड्ने कारण सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □२३

बालबालिकाले कक्षा छाड्ने कारण

क.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	सामाजिक कारण	४	२०
२.	आर्थिक कारण (गरिवी)	१२	६०
३.	पढन मन नगरेर	२	१०
४.	चेतनाको कमि	२	१०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

प्र.अ. तथा शिक्षकहरुको नतिजा अनुसार सामाजिक कारण भन्नेमा २०% आर्थिक कारण एवम् गरिवी भन्नेमा ६०% पढन मन नगर्ने भन्नेमा र चेतनाको कमिमा भन्नेमा १० % प्र.अ. तथा शिक्षक रहेको पाइयो ।

४.४.४.२ प्रभावकारी शिक्षणका लागि शिक्षकको अभिभारा

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट अध्ययन प्रभावकारी शिक्षणका लागि शिक्षकको अभिभारा सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □२४

प्रभावकारी शिक्षणका लागि शिक्षकको अभिभारा

क.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	विद्यार्थीहरुको कठिनाइ थाहा पाउनु	६	३०
२	विद्यार्थीहरुको चाहनालाई बुझ्नु	९	४५
३	विद्यार्थीहरुलाई कठिन लाग्ने पाठमा विशेष ध्यान दिनु	५	२५
४	आफ्नो कोर्श पूरा गर्नु	□	□
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन२०६७

माथिको तालिका २४ बमोजिम प्रभावकारी शिक्षणका लागि शिक्षकको अभिभारा कस्तो ठान्नु भएको प्रश्नको उत्तरमा विद्यार्थीको कठिनाइ थाहा पाउनुमा ३०५, विद्यार्थीहरुको चाहनालाई बुझ्नुमा ४५५, विद्यार्थीहरुलाई कठिन लाग्ने पाठमा विशेष ध्यान दिनुमा २५५ प्र.अ. तथा शिक्षकहरुको भनाइ रहेको पाइयो ।

४.४.४.३ प्र. अ. तथा शिक्षकको धारणा अनुसार कक्षा छाडेर बसेका बालबालिकाले पुनः अध्ययन गर्न नचाहने कारण

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट कक्षा छाडेर बसेका बालबालिकाहरु अध्ययन गर्न नआउने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □२५

कक्षा छाडेर बसेका बालबालिका पुनः अध्ययन गर्न नचाहने कारण

क.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत

१	अनुतीर्ण भएकोले लाज लागेर	५	२५
२	आर्थिक अभावको कारणले	१२	६०
३	भौगोलिक विकटताको कारणले	२	१०
४	विद्यालयको वातावरणको कारणले	१	५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन२०६७

माथिको तालिका २५ बमोजिम अध्ययन अवधिको बीचमा कक्षा छाडेर बसेका बालबालिकाहरु पुनः अध्ययन गर्न किन चाहदैनन् भन्ने सम्बन्धमा प्र.अ. तथा शिक्षकहरुसाग छलफल गर्दा अनुतीर्ण भएकोले लाज लागेर नआउने भन्नेमा २५५, आर्थिक अभावको कारणले भन्नेमा ६०५, भौगोलिक विकटताको कारणले भन्नेमा १०५ र विद्यालयको वातावरणको कारणले भन्नेमा ५५ शिक्षक र प्र.अ. को भनाइ रहेको पाइयो ।

४.५ बालबालिकाले कक्षा छाड्ने दर घटाउने उपायहरु

४.५.१ कक्षा छाडेका बालबालिकाको अभिभावकको धारणाको विश्लेषण

४.५.१.१ अभिभावकको धारणा अनुसार कक्षा छाड्ने वालवालिकालाई विद्यालय फर्काउने उपाय

यस अध्ययन अनुसन्धानको लागि अभिभावकबाट कक्षा छाड्ने वालवालिकाहरु विद्यालय फर्काउने सम्बन्धमा निम्न सूचानाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका २६

कक्षा छाडेको वालवालिकालाई विद्यालय फर्काउने उपाय

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत

१.	विद्यालयको पठन पाठनमा सुधार गर्नु पर्दछ	४	२०
२.	छात्रवृतिको वितरण नियमित गर्ने	११	५५
३.	अभिभावकलाई चेतना फैलाउनु पर्दछ	३	१५
४.	भौतिक साधनको व्यवस्थापन गर्ने	२	१०
		२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

अभिभावकहरुको विचारमा बीचैमा कक्षा छाडेका बालबालिकाहरुलाई पुनः विद्यालयमा फर्काउनमा विद्यालयको पठन पाठनमा सुधार गर्नु पर्नेमा २०५, छात्रवृतिको वितरण नियमित गर्नेमा ५५५, अभिभावकलाई चेतना फैलाउनु पर्नेमा १५ ५ र भौतिक साधन स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु पर्नेमा १० ५ अभिभावक रहेको पाइयो ।

४.५.२ कक्षा छाडेका बालबालिकाको धारणाको विश्लेषण

४.५.२.१ बालबालिका विद्यालय पठाउन अभिभावकको पहल

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि विद्यालय पठाउन अभिभावकको पहल सम्बन्धी सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका २७

बालबालिका विद्यालय पठाउन अभिभावकको पहल

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको संख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	पूर्णरुपमा	३	१५
२	अलिअलि	२	१०
३	गर्दै गरेनन्	११	५५
४	प्रयास मात्र	४	२०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका २७ बमोजिम विद्यालयमा पुनः पढन जान के गर्नु पर्ला भन्ने प्रश्नको उत्तरमा कक्षा छाडी बसेका बालबालिकाहरु मध्ये अभिभावकलाई सम्झाउनु पर्छ भन्नेमा १५५, व्यवसायिक शिक्षा दिनु पर्छ भन्नेमा १०५, आर्थिक सहयोग गर्नु पर्छ भन्नेमा ५५५ र विद्यालयको भौतिक अवस्था सुधार गर्नु पर्छ भन्नेमा २०५ वालवालिका रहेको पाइयो ।

४.५.३ वि.व्य.स. र शि.अ.स.का अध्यक्षको धारणाको विश्लेषण

४.५.३.१ वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. का अध्यक्षको धारणा अनुसार वालवालिकाको कक्षा छाड्ने अवस्थालाई रोक्ने उपाय

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षबाट वालवालिकाहरुलाई बीचैमा कक्षा छाड्ने अवस्थालाई रोक्ने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ २८

वालवालिकाको कक्षा छाड्ने अवस्थालाई रोक्ने उपाय

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	व्यावसायिक एवं प्राविधिक शिक्षामा जोडदिने	३	१५
२.	शिक्षाले जन चाहना पूरा गर्नु पर्दछ	२	१०
३.	शिक्षा नीतिलाई परिवर्तन गर्नुपर्दछ	३	१५
४.	छात्रवृति वितरण नियमित गर्नुपर्छ	१२	६०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

बालबालिकाहरुले अध्ययन अवधिको बीचैमा पढाइ छाडने अवस्थालाई रोक्न के गर्नु पर्दछ भनी सोधनी गरिएको माथिको तालिका अनुसार अध्यक्षहरुको भनाईमा व्यवसायिक एवम् प्राविधिक शिक्षामा जोडमा दिने भन्नेमा १०५, शिक्षाले जनचाहना पूरा गर्नु पर्दछ भन्नेमा १०५ शिक्षा नीति परिवर्तन गर्नु पर्छ भन्नेमा १५ ५ र छात्रवृति वितरण नियमित गर्नुपर्छ भन्नेमा ६०५ अध्यक्ष रहेको पाइयो ।

४.५.३.२ वि. व्य. स. तथा शि. अ. स. का अध्यक्षको धारणा अनुसार कक्षा छाडेका वालवालिकालाई विद्यालय फर्काउने उपाय

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि वि.व्य.स. र शि.अ.सं.का अध्यक्षबाट कक्षा छाडी बसेका वालवालिकाहरुलाई विद्यालय फर्काउने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका □ २९

कक्षा छाडेका वालवालिकालाई विद्यालय फर्काउने उपाय

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१.	विद्यार्थीलाई सम्भाउने	५	२५
२.	विद्यालयको वातावरणमा सुधार ल्याउने	४	२०

३.	विद्यार्थीलाई छात्रवृतिको व्यवस्था गर्ने	१०	५०
४.	शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्ने	१	५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन२०६७

माथिका तालिका २९ अनुसार अध्यक्षहरुलाई बालबालिकाहरुलाई विद्यालय फर्काउन के गर्नु पर्छ भनेर सोध्दा विद्यार्थीलाई सम्झाउने भन्नेमा २५५ रहेको छ भने, विद्यालयको वातावरणमा सुधार ल्याउनेमा २०५, विद्यार्थीलाई छात्रवृतिको व्यवस्था गर्ने ५०५ र शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्ने भन्नेमा ५५ अध्यक्षहरु रहेको पाइयो ।

४.५.४ प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणाको विश्लेषण

४.५.४.१ कक्षा छाड्ने समस्यार्को समाधान

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने समस्यालाई समाधान गर्ने सम्बन्धी निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका : ३०

कक्षा छाड्ने समस्याको समाधान

क्र.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स\[illegible\]ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	हुने गरेको छ	७	३५
२	हुने गरको छैन	५	२०
३	कहिले काही हुने गरेको छ	८	४५
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन२०६७

माथिको तालिका ३० बमोजिम कक्षा छाड्ने समस्यालाई लिएर शिक्षक शिक्षाप्रेमी र सम्बन्धित निकायबाट छलफल र गोष्ठी हुने गरेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा प्र.अ. शिक्षक मध्येबाट, छलफल हुने गरेको छ भन्नेमा ३५५, हुने गरेको छैन भन्नेमा २०५, कहिलेकाहीं हुने गरेको छ भन्नेमा ४५५ प्र.अ. तथा शिक्षक रहेको पाइयो ।

४.५.४.२ प्र.अ. तथा शिक्षकको धारणा अनुसार बालबालिकाको कक्षा छाड्ने प्रवृतिलाई रोक्ने उपाय

यस अध्ययन अनुसन्धानका लागि प्र.अ. तथा शिक्षकबाट बालबालिकाको कक्षा छाड्ने प्रवृतिलाई रोक्ने उपाय सम्बन्धि निम्न सूचनाहरु प्राप्त भयो ।

तालिका ३१

बालबालिकाको कक्षा छाड्ने प्रवृतिलाई रोक्ने उपाय

क.सं.	विवरण	उत्तरदिनेको स□ख्या	उत्तरदिनेको प्रतिशत
१	चेतना फैलाएर	१२	६०
२	लक्षित समूहमा छात्रवृत्ति प्रदान गरेर	३	१५
३	विद्यालयको भौतिक पक्ष सुधार गरेर	३	१५
४	बाटोघाटोका राम्रो व्यवस्था गरेर	२	१०
	जम्मा	२०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०६७

माथिको तालिका ३१ अनुसार बालबालिकाको कक्षा छाड्ने प्रवृतिलाई रोक्ने उपायको बारेमा प्र.अ. तथा शिक्षकलाई प्रश्न गर्दा चेतना केलाउने भन्नेमा ६०५, लक्षित समूहमा छात्रवृत्रि प्रदान गर्नुपर्छ भन्नेमा, तथा विद्यालयको भौतिक पक्ष सुधार गर्नु पर्छ भन्नेमा १५ ५ र बाटोघाटोको राम्रो व्यवस्था गर्नु पर्छ भन्नेमा १० ५ प्र.अ. तथा शिक्षक रहेको पाइयो ।

परिच्छेद - पाच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति

शिक्षा सबै क्षेत्रको विकासको मुहान हो । सबै क्षेत्रको विकास नै देश विकास हो, शिक्षा देश विकासको आधारशिला हो भने विकासको महत्वपूर्ण मेरुदण्ड पनि शिक्षा हो । शिक्षाले नै मानव जीवनलाई स्वावलम्बी, गुणी र सार्थक बनाउाछ । शिक्षा समाजको आवश्यकता परिपूर्तिको साधन तथा विकासको मार्ग दर्शक पनि हो । यसैलाई मध्यनजर राखी अध्ययन क्षेत्र अन्तर्गत रहेका बालबालिकाहरुले अध्ययन अवधिको बीचैमा विद्यालय छाड्ने अवस्था पत्ता लगाउन र कक्षा छाड्ने दर घटाउन उक्त क्षेत्रमा भएका प्रयासहरुको मूल्या□कन गर्दै बीचैमा कक्षा छाड्ने कारणहरुको अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विश्लेषणबाट प्राप्त भएका कुराहरुको आधारमा यसका प्राप्तिहरु उल्लेख गरिएको छ ।

मोरङ जिल्लामा शैक्षिक सत्र २०६४ मा कुल विद्यार्थी भर्ना छात्रा ६५४७४ छात्र ६६३५८ गरी कूल जम्मा १३१८३२ रहेकोमा कक्षा छाड्ने स□ख्यामा छात्रा ९५२९ छात्र ११६९८ गरी २१२२७ जना रहेका देखिए जसको कक्षा छाड्ने दर छात्रा १४.५५५ छात्र १७.६२ ५ गरी कूल जम्मा १६.१० ५ रहेको पाइएको छ ।

यसै गरी शैक्षिक सत्र २०६५ मा मोरङ जिल्लामा नै छात्रा ६६६४७ छात्र ६३०६४ गरी कूल जम्मा १२९७११ रहेकोमा कक्षा छाड्ने स□ख्यामा छात्रा १०५४८ छात्र ८७४६ गरी १९२९४ जना देखिएका छन् । यसरी हेर्दा कक्षा छाड्ने दरमा छात्रा १५.८२ ५ छात्र १३.८६ ५ गरी कूल जम्मा १४.८७ ५ रहेको पाइयो । यो शैक्षिक सत्र २०६४ को दाजोमा छात्रा १.२७५ बढेको तर छात्र ३.७६५ प्रतिशतले घटेको पाइयो ।

कटहरी स्रोतकेन्द्रको अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयहरुको शैक्षिक सत्र २०६४ मा छात्रा २३२९ छात्र १३६२ गरी जम्मा २६९२ छात्रा छात्राहरु रहेकोमा अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थीहरुमा छात्रा १६४ छात्र १३७ गरी जम्मा ४०१ रहेको पाइयो । यसका आधारमा कक्षा छाड्ने प्रतिशतमा छात्रा ७.०४% छात्र १७.४० % गरी कुल जम्मा १२.२२ % देखियो ।

शैक्षिक सत्र २०६५ मा यस कटहरी स्रोतकेन्द्रमा अध्ययन छनोटमा परेका विद्यालयहरुको छात्रा ११६८ छात्र १४२३ गरी कूल जम्मा २८५८ जना विद्यार्थीमा छात्रा १८४ छात्र १९८ गरी कूल जम्मा ३८२ जनाले प्राथमिक तहमा कक्षा छाड्ने गरेको देखियो, जसमा छात्राको कक्षा छाड्ने दर १५.७५ % र छात्र को कक्षा छाड्ने दर १३.९१ % गरी कूल १३.३६ % ले कक्षा छाडेको देखिन्छ जुन अघिल्लो शैक्षिक सत्र २०६४ को दाजोमा छात्रा ८.७१% बढेको छात्र ३.४९% घटेको देखिएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा शैक्षिक सत्र २०६४ मा कक्षागत रुपमा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरुमा सवैभन्दा बढी कक्षा १ मा त्यसपछि क्रमशः कक्षा २ मा, कक्षा ३, कक्षा ४ र कक्षा ५ मा रहेको छ जसमा विवरण निम्नानुसारको रहेको छ । यसैगरी शैक्षिक सत्र २०६५ मा अध्ययन क्षेत्रमा कक्षागत रुपमा कक्षा छाड्ने विद्यार्थीहरुमा सवै भन्दा बढी कक्षा १ का विद्यार्थीहरुले कक्षा छाड्का छन् र यो स□ख्या शैक्षिक सत्र २०६४ को जस्तै सवै भन्दा बढी विद्यालय छाड्ने क्रमशः कक्षा १, कक्षा २, कक्षा ३, कक्षा ४ र कक्षा ५ रहेका छन् ।

अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्नु परेको आर्थिक पक्षसाग सम्बन्धित कारणहरुमा गरिवी, विपन्नता, कापी, कलम, किन्न नसक्नु, परीक्षा शुल्क तिर्न नसक्नु, आर्थिक आय आर्जनमा लाग्नु पर्ने, साथी सरह खर्च गर्न नसकेर, विद्यालयबाट वितरण गर्ने आर्थिक साहयतामा पक्षपात भएर जस्ता कारणले प्रभाव पारेको देखिएको छ ।

अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्नुका शैक्षिक पक्षसँग सम्बन्धित कारणहरुमा विद्यालयको पठन पाठन राम्ररी नहुनु, शिक्षकले रुखो व्यवहार गर्ने कारणले बीचैमा विद्यालय छाड्नु परेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । अभिभावक र विद्यार्थीमा चेतनाको कमिको कारणले पनि विद्यालय छाड्नु परेको देखिएको छ । त्यस्तै भौतिक पक्षमा विद्यालयको भौतिक अवस्था राम्रो नभएर बालबालिकालाई कक्षामा बस्न अप्ठ्यारो भएको कारणले कक्षा छाड्ने गरेका छन् ।

६.२ निष्कर्ष

नेपाल हिमाल पहाड र तराई मिली बनेको एक सुन्दर राष्ट्र हो तथापि यहाँ अनेकौ भौगोलिक विकटता, यातायातको अभाव, गरिवी, जनचेतनाको अभाव, विद्यालयका सरोकारवालाहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्न नसक्नु, सामाजिक कुसंस्कार लगायतका थुप्रै विकराल समस्याहरु छन् । यी समस्याहरुलाई क्रमशः किनारा लगाउँदै शिक्षाको माध्यमबाट देश विकास गर्न शिक्षामा सबैभन्दा बढी कूल राष्ट्रिय बजेटको करिव १५ प्रतिशत खर्च गरेको छ । सन् २०१५ साल सम्ममा विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकाहरुलाई शिक्षाको पहुँचमा पुऱ्याउने प्रतिवद्धता सरकारले जाहेर गरेको छ, तर पनि माथि उल्लेखित विभिन्न कारणले गर्दा देशले जाहेर गरेको त्यो प्रतिवद्धता अनुरुपको उपलब्धि पाउन सकिरहेको छैन ।

प्राथमिक तहको शिक्षालाई निकै प्राथमिकता दिइएता पनि प्राथमिक तहमा अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छाड्ने दर उच्च रहेको देखिन्छ । यसरी सबै वाववालिकाहरुलाई निरन्तर रुपमा छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनु पर्ने र विपन्न वर्गका छात्रहरुलाई प्याकेज कार्यक्रमल्याई उनीहरुलाई विद्यालय शिक्षा प्रंति आकर्षित गराउनु पर्ने देखिन्छ । यसरी अध्ययन क्षेत्रका बालबालिकाहरुको अवस्था कस्तो छ ? अध्ययन अवधिको बीचैमा पढाइ छाड्नु पर्ने कारणहरु के के छन् ? समस्या समाधानका उपायहरु के के छन् ? कसरी त्यसलाई समाधान गर्न सकिन्छ ? आदि प्रश्नहरुको उत्तर सरोकारवालाहरुबाट प्राप्त गर्न यो अध्ययन गरिएको हो । यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरुको आधारमा वालवालिकाहरुले अध्ययन अवधिको बीचैमा पढाइ छाड्नुमा गरिवी, विपन्नता , कापी कलम किन्न नसक्नु , छात्रवृत्ति नपाउनु, विद्यालयको पठन पाठन गर्ने समयमा आय आर्जनको काममा जानु पर्ने, चेतनाको कमि, सामाजिक कुसंस्कार, खेतीपाती लगायत घरको काममा सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने, घरमा भाइवैनी हेर्नु पर्ने, विद्यालयको उचित व्यवस्थापन को अभाव भएको, पठन पाठन प्रभावकारी हुन नसकेको, शैक्षिक नीति निरीक्षण प्रणालीमा कमजोरी लगायत समग्र रुपमा विद्यालय र घरको वातावरण अनुकूल नभएको आदि कमजोरी रहेको पाइयो ।

माथि उल्लिखित समस्याहरुबाट यस अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक विद्यालयहरुलाई मुक्त गर्न सर्वप्रथम गरिवी निवारणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्छ ।

छात्राहरुलाई हालको ५० प्रतिशत छात्रवृत्ति (व्यवहारमा ३५ प्रतिशत) बाट सबै छात्राहरुलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

परम्परागत सामाजिक कुसंस्कार चेतनाको कमि, लगायतका समस्याहरुलाई समाधान गर्न सरोकारवालाहरुलाई क्षमता अभिवृद्धि गर्ने खालका तालीम गोष्ठी सेमीनार, घर दैलो कार्यक्रम, जागरण अभियान कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्छ ।

घरको र विद्यालयको पठन पाठनको वातावरण अनुकूल हुनु पर्ने, बालबालिकाहरुलाई घरको काम, खेतीपातीमा सहयोग पुऱ्याउने, गाई बाखा हेर्ने, जस्ता कामबाट टाढा राखेर उचित शिक्षा दिक्षा दिनु पर्ने देखिन्छ ।

सबैभन्दा खड्केको विषय निरीक्षण अनुगमन प्रणाली प्रभावकारी हुनु पर्ने नियमति रुपमा निरीक्षण अनुगमन गरी सोको प्रतिवेदन मासिक रुपमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा पेश गर्नु पर्छ ।

शिक्षकहरुले आफुले तालिमबाट सीकेका सीपहरुलाई विद्यालयमा गएर प्रयोग गरे गरेनन, सो को सुपरीवेक्षणबाट निरन्तर मूल्या□कन र अनुगमन गर्नुं पर्ने आदि निष्कर्ष निकालिएको छ । यसरी उपरोक्त अनुसारका प्रक्रिया अवलम्बन गरिएमा बालबालिकाहरुको कक्षा छाड्ने दर घट्ने देखिन्छ ।

६.३ सुझावहरु

यस शोधकार्यको अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा स्थानीय तहदेखि मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगको तहसम्म का लागि विभिन्न सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ । अध्ययन अवधिको बीचैमा कक्षा छोड्नबाट रोक्न, प्रधानाध्यापकहरु, शिक्षकहरु, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक स□घ, अभिभावक स्वयम्, विद्यार्थी, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, जिल्ला विकास समिति, क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय, शिक्षा विभाग, शिक्षा मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, आदि नीति निर्माण गर्ने तह देखि कार्यन्वयन गर्ने निकाय स्थानीय निकायसम्मका लागि आवश्यक सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग्रामिण क्षेत्रका अभिभावकहरुको गरिवी निवारणका लागि आय आर्जनसाग सम्बन्धित कार्यक्रमहरुलाई प्रभावकारी रुपमा लागु गर्नु पर्दछ ।

प्रौढ कक्षा, महिला शिक्षा प्रथम र दोश्रो जस्ता अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी अभिभावकलाई साक्षर बनाउनु पर्दछ ।

अभिभावक वर्गमा शिक्षाको महत्वबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने गराउने खालका कार्यक्रमहरु ल्याउनु पर्दछ ।

विद्यालयमा अनिवार्य रुपमा शिक्षिका राख्ने व्यवस्था एवम् जागिरको ग्यारेन्टी गरेर उनीहरुको मनोबल बढाउनु पर्दछ ।

घरायसी कामको बोझको कारणले नियमित रुपमा विद्यालय आउन नसक्नेहरुका लागि अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

प्राथमिक तहका सबै छात्र छात्राहरुलाई छात्रवृत्ति पोशाक, पाठयसामाग्रीहरु उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

परीक्षामा राम्रो नतिजा ल्याउने बालबालिकाहरुलाई प्रशंसा तथा पुरस्कारको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

पाठ अनुसारको आवश्यक शैक्षिक सामाग्रीको प्रयोग गर्दै नियमित र आर्कषण पठन पाठनमा जोड दिनु पर्दछ ।

प्राथमिक तहमा निशुल्क भए पनि कुनै न कुनै बहानामा लिइने शुल्क पूर्ण रुपबाट हटाउनु पर्दछ ।

विद्यार्थीहरुले बीचैमा विद्यालय छाड्ने कारणहरु पत्ता लगाई समयमै त्यस तर्फ निगरानी राख्नु पर्दछ ।

शिक्षकहरु नियमित रुपमा र तोकिएको समयमा विद्यालयमा आउने र जाने गर्ने,

शिक्षकहरुले तालिममा सिकेका सीपहरुलाई कक्षा कोठा भित्र प्रभावकारी रुपमा प्रयोग गर्नु पर्छ ।

शिक्षकहरुले विद्यालय सुधार योजना (क्क्ष्ए) निर्माण गरी सो को आधारमा देखिएका समस्याहरुको समाधानमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्छ ।

शिक्षकहरुले विद्यालयको उर्तिण दर कक्षा छाड्ने र दोहोऱ्याउने दर जस्ता शैक्षिक सूचकहरु तयार गरी सो को आधारमा समस्या समाधानको लागि पहल गर्नु पर्छ ।

शिक्षकहरुले बालबालिकाहरु नियमित रुपमा उपस्थित नभएका, अभिभावक स्वय विद्यार्थीहरु साथी संगी साग विद्यालय नआउनाको कारण बुझि पत्ता लगाई समयमै यस समस्याको समाधान गर्न पहल गर्नु पर्छ ।

गरिवी निवारणका कार्यक्रम ग्रामिण स्तरमा सञ्चालन गर्नु पर्छ ।

विद्यालयका सरोकारवालाहरुको लागि सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरी समाजमा व्याप्त अशिक्षा हटाउनु पर्छ ।

विद्यालयको भौतिक सुविधाको सुधार गर्नु पर्छ ।

वर्तमान निरीक्षण प्रर्णालीमा सुधार गर्नु पर्छ ।

बालबालिकाहरुको लागि रुची अनुसार बालमैत्रीपूर्ण शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्छ ।

सबै शिक्षकहरुलाई अनिवार्य रुपमा तालिम दिनु पर्छ ।